

HERODOT. NOTĂ FILOLOGICĂ PRIVIND DOUĂ PROBLEME CONTROVERSATE

DE

TRAIAN DIACONESCU

Părintele istoriei, Herodot, în cartea a IV-a, capitolele 94–96, a faimosului său tratat de istorie ne oferă date despre religia geților. Aceste date au fost mult discutate de oamenii de știință pentru a stabili caracterul politeist sau monoteist al acestei religii, natura divină sau umană a lui Zalmoxis, originea învățaturii și activității lui, precum și credința geților în nemurirea sufletului.

În articolul de față, ne vom referi numai la două probleme: 1. caracterul religiei getice (monoteist sau politeist) și 2. semnificația ritului tragerii cu arcul spre cer în timpul furtunii.

Pentru a clarifica cele două aspecte în relatarea lui Herodot, reproducem textul grec și traducerea, cu interpretările filologice și istorice care i-au fost date¹.

Textul grec (Hdt. IV, 94):

...

Traducere:

„Iată în ce chip se socot nemuritori: credința lor este că ei nu mor, ci că cel care pierie se duce la Zalmoxis, divinitatea lor, pe care unii îl cred același cu Gebeleizis. Tot în al cincilea an, aruncă sorții și întotdeauna pe acel dintre ei pe care cade sortul îl trimit cu solie la Zalmoxis încredințându-i de fiecare dată toate nevoile lor. Trimiterea solului se face astfel: câțiva dintre ei, așezându-se la rând, țin cu vârful în sus trei sulite, iar alții, apucându-l de mâini și de picioare pe cel trimis la Zalmoxis, îl leagă de câteva ori și apoi, făcându-i vânt, îl aruncă în sus peste vârful sulitelor. Dacă, în cădere, omul moare străpuns, rămân încredințați că zeul le este binevoitor; dacă nu moare, atunci îl învinuiesc pe sol, hulindu-l că este om rău; după ce aruncă vina pe el, trimit pe un altul. Tot ce au de cerut, îi spun solului cât mai e în viață. Când tună și fulgeră, tracia despre care este vorba, trag cu săgețile în sus, spre cer, și își amenință zeul, căci ei nu recunosc vreun alt zeu în afară de al lor.”²

¹ Acest text a provocat o bogată exegeză; vezi recent: S. Sanie, *Din istoria culturii și religiei daco-getice*, Iași, 1995, cap. II: *Scripta. Cultura spirituală a geto-dacilor așa cum apare în scrierile antice*, p. 171 și urm.

² Traducere de F. Vanț în Herodot, *Istorie*, I, București, 1961, p. 245.

Prima problemă controversată se referă la caracterul monoteist sau politeist al religiei geților. Unii învățați, bazați pe lectura textului grec din cartea a IV-a, capitolele 94–96, au susținut caracterul monoteist³ al religiei străbunilor noștri, alții au pledat pentru caracterul politeist⁴, iar alții au dedus caracterul henoteist⁵ care nu exclude politeismul, ci implică doar o ierarhie a divinităților. Aceste interpretări divergente pornesc, fără îndoială, de la receptarea subiectivă a textului grec și, de asemenea, de la nedisocierea fermă a realității istorice și a reflectării ei în opera lui Herodot.

Să recitim textul grecesc. Două fragmente se referă, în mod special, la această problemă. Primul text are în vedere identitatea sau alteritatea lui Zalmoxis față de Gebeleizis. Explicând pentru ce geții se cred nemuritori, Herodot spune: Ἰλβφε Βδῆϊεῖ γόεαιί Uūðōī†τ нпмЯжпхуй rÝíáé ôá ô {н Βδῆεῖ γῖαιίί đăñ@ ÓŪēīīēí ääβīīíá. is äS á τ™Мн τ {í á τ {í òīϛφπн |ññŪæīðóé ĀāāæēÝúæéí (ei nu cred că mor, ci că cel care a răposat merge la daimonul⁶ Zalmoxis; iar unii dintre ei numesc chiar pe acest [daimon] Gebeleizis, *tr. n.*).

Partizanii monoteismului traduc verbul |нпмЯжпхуй cu „ei numesc”, deducând astfel că Zalmoxis și Gebeleizis sunt un singur zeu cu două nume diferite. Partizanii politeismului susțin, însă, că Herodot se referă la două divinități, nu la una singură cu două nume. Acești exegeți traduc verbul |нпмЯжпхуй cu „ei cred” urmat de o completivă infinitivală. C. Daicoviciu⁷ este adeptul acestei versiuni și traduce textul astfel: „Ei nu cred că mor, ci cred că acei care au răposat merg la zeul (sic) Zalmoxis; unii din geți cred că același zeu (la care se duc cei decedați) e Gebeleizis”. Comentând acest text, autorul consideră că partizanii monoteismului se bazează „pe o traducere greșită”, deoarece „cu toate încercările de a înlocui verbul «cred» cu «numesc» din a doua propoziție, e clar că, după Herodot, există două divinități și nu una singură cu două nume”. Noi nu împărtășim opinia că filologii care traduc forma verbală |нпмЯжпхуй cu „numesc” comit o greșeală, pentru că |нпмЯжáéí înseamnă, în primul rând, «a numi», nu «a crede». Toți traducătorii care au respectat cu rigoare textul lui Herodot au tradus |нпмЯжпхуй cu „ei numesc”. La traducerile cunoscute, din ultimul secol, trebuie să adăugăm și versiunea lui A. Philippide: „Despre nemurire, spun următoarele: ei cred că nu mor, ci dacă au răposat, se duc la zeul Zalmoxis pe care unii dintr’ânșii îl numesc Gebeleizis”⁸. Nu subscriem nici la opinia că Herodot reflectă clar existența a două divinități. Considerăm că textul „părintelui istoriei” este deschis monoteismului și că autorul reflectă deformat spiritualitatea geților care era, după cum afirmă unii istoricii moderni, henoteistă. În cadrul acestei spiritualități, Zalmoxis ar fi divinitatea supremă (zeu al pământului, al cerului, al fulgerului și al tunetului), iar Gebeleizis numai un zeu uranic, care înlocuiește pe Zalmoxis în calitate de ocrotitor al celor răposati⁹.

Strâns legat de această problemă este și partea finală a textului grecesc reprodus mai sus: πϞφπñ is á τπρ ÈñΠεέâð éâρ ðñ {ò äññíðβí ôá éâρ Βóðñáð[í òññáýñíôâð Δíù ðñ {ò τ {í ἰ ραν {í Βδῆεῖ γῖðóé ô© éâ©, ἰ ἄÝíá Δεῖῖí éâ {í ññβæñíðâð äxíáé âρ [τ {í óöÝðâññí.

³ J. Coman, *Zalmoxis. Un grand problème gète*, în *Zalmoxis. Revue des etudes religieuses*, publiée sous la direction de Mircea Eliade, II, 1, Paris, 1939, p. 1–34; idem, *Immortalité chez les Traco-Geto-Daces*, în *Actes du II Congrès International de Thracologie*, III, București, 1980, p. 241–268.

⁴ C. Daicoviciu, *Herodot și pretinsul monoteism al geților*, în *Apulum*, II, Alba Iulia 1943–1945, p. 90–94; idem, *La Transilvanie dans l’antiquité*, București, 1945, p. 72–73.

⁵ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1927 (reeditat de R. Florescu, București, 1982), p. 155.

⁶ Pentru relația dintre termenii Διēñūðìð, añùð, ääβīū și éäüð, vezi S. Sanie, *op.cit.*, p. 178. Dintre referințele mai vechi, menționăm: P. Chantraine, *La notion du divin depuis Homère jusqu’ a Platon*, Geneve, 1952, *passim*.

⁷ C. Daicoviciu, *Însemnări despre daci (IX). Geții văzuți de Herodot*, în *Steaua*, VII, 1956, 3, p. 108.

⁸ A. Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1923, p. 80.

⁹ Etimologiile propuse pentru teonimele geto-dace – Zalmoxis și Gebeleizis – disociază atribute celeste sau htonice, similare divinităților din panteonul indoeuropean, pledând pentru politeism: vezi C. Poghirc, *Considerations philologiques et linguistiques sur Gebeleizis în Thracia*, II, Sofia, 1974, p. 357–360; idem, *Numele și caracterul vechii divinități a geto-dacilor*, în *Studia indoeuropaea ad Dacoromanos pertinentia*, I, 1976, p. 27–34; M. Nasta, *Les rites d’immortalité dans la religion de Zamolxis: Syncretisme et contamination*, în *Actes du II Congrès International de Thracologie*, III, București, 1980, p. 337–345; I. I. Russu, *Religia geto-dacilor*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, IV, Cluj, 1944–1948, p. 61–139; idem, *Zalmoxis*, în *RE*, vol. IX A, col. 2304 și urm.; idem *Limba traco-dacilor*, București, 1967, *passim*; Gh. Mușu, *Din mitologia tracilor*, București, 1982, *passim*. Pentru alte etimologii, vezi P. Pandrea, *Quelques observations concernant l’etimologie et la gēnēse d’un ancien nom de dieu: Zamolxis*, în *Balkan Studies*, 22, 1981 (2), p. 229–246, și S. Sanie, *op. cit.* (vezi n. 1).

Referindu-se la acest pasaj, C. Daicoviciu¹⁰ consideră că traducerea lui D. I. Ghica, precum și altele care au circulat în cultura română, sunt, în partea finală, eronate, pentru că acreditează ideea monoteismului geto-dac. Iată traduceri anterioare:

Herodot de la Cosula¹¹ (1645): „Acești traci sigiată și dau cu sulița în sus când tună și fulgeră, înfricoșând pre Dumnezeu, *socotind că alt Dumnezeu nu iaște fără de numai al lor*” (p. 237)*

Versiunea lui Al. Gr. Șuțu¹² (1879): „Toți acești traci, pe când tună și fulgeră, aruncă săgeți în sus, în contra cerului spre a amenința pe zeu, *având credința că nu este alt zeu decât al lor*.” (p. 120)

Traducerea lui D. I. Ghica¹³ (1894): „Toți traci aceștia, adică geții, când tună și fulgeră, aruncă săgeți în sus, spre cer, ca să amenințe divinitatea, *căci ei nu cred să existe o altă divinitate afară de-a lor*.”

De aceea, C. Daicoviciu propune altă traducere care, consideră el, ar înlătura ideea monoteistă. Iată versiunea lui C. Daicoviciu (1945): „Tracii aceștia, adică geții, când tună și fulgeră, trag cu săgețile spre cer, amenințând zeul, *căci ei cred că acela nu e alt zeu decât al lor*”¹⁴. Această versiune filologică nu elimină însă ipoteza de monoteism. Textul precizează că divinitatea e traco-dacă și nu include, nicidecum, o referire politeistă.

În a doua jumătate a secolului trecut au fost tipărite noi traduceri: una semnată de elenista F. Vanț¹⁵, alta de elenistul M. Nasta¹⁶, iar cea mai recentă de eleniștii R. Hâncu și V. Popescu¹⁷. Aceste traduceri întăresc, fără dubii, înțelegerea tradițională propusă de D. I. Ghica și nu versiunea învățatului clujean C. Daicoviciu.

Traducerea Felicie Vanț (1961): „Când tună și fulgeră, tracii despre care este vorba, trag cu săgețile în sus, spre cer, și își amenință zeul, *căci ei nu recunosc alt zeu afară de al lor*.”

Traducerea lui Mihai Nasta (1970): „Toți acești traci, când tună și străluminează fulgere, dau cu săgețile în sus, spre slava cerului, și amenință zeul *căci ei nu socotesc să mai fie alt zeu, fără de numai al lor*.”

Versiunea lui R. Hâncu și V. Popescu: „Aceiași traci, când tună și fulgeră, trag cu săgețile în sus, spre cer, și amenință divinitatea, *deoarece cred că nu există alt zeu în afară de al lor*.” (p. 49)

Filologii clasici de mai sus au cunoscut versiunea lui C. Daicoviciu și au comentat-o cu rafinament. Iată ce spune, într-o notă, F. Vanț: „Sfârșitul acestei fraze «căci ei nu recunosc vreun alt zeu afară de al lor» este interpretat de C. Daicoviciu... astfel: «căci ei cred că <cel care tună și fulgeră> nu e alt zeu decât al lor», adică numai zeul lor tună și fulgeră; <în felul acesta, C. Daicoviciu combate> teza că geții ar fi monoteiști, teza bazată în special pe această frază din Herodot... și arată că Gebeleizis nu era nicidecum confundat cu Zalmoxis”. Nota elenistului M. Nasta merge în aceeași direcție, dar nuanțează interpretarea. „Cu alte cuvinte, ei nu admit că mai există un alt zeu al cerului (cum ar fi Zeus sau Jupiter din religia greco-romană). C. Daicoviciu atrage atenția asupra caracterului limitativ al observației, dar care nu implică de fel existența monoteismului. Totuși, divinitatea supremă este, în primul rând, cea uranică.”

Recitind textul grec a lui Herodot în comparație cu traduceri și comentariile publicate până azi, putem să concludem astfel: 1. mărturia lui Herodot are un caracter limitativ, monoteist, fără să precizeze tipul politeist al religiei geților; 2. traduceri românești sunt corecte, dar referința limitativă a originalului produce o receptare subiectivă; 3. dezambiguizarea propoziției se realizează prin apel la elemente extraliterare, de natură istorică sau arheologică. Trebuie, așadar, să disociem realitatea religioasă de mărturia lui Herodot și, de asemenea, să avem în vedere că Herodot nu cunoștea direct, ci indirect, spiritualitatea getică¹⁸.

A doua problemă controversată se referă la semnificația scenei tragerii cu arcul spre cer, în vreme de furtună. Unii exegeți, pornind de la edițiile existente care au echivalat verbul ΒδᾶέεΎϊόόε cu „ei amenință”,

¹⁰ *Op.cit.* (vezi n. 4).

¹¹ *Herodot de la Cosula*, ediția N. Iorga, Vălenii de Munte, 1909, p. 237.

* Aici și în continuare, sublinierea noastră.

¹² *Istoria lui Herodot*, cartea a IV-a., tradusă și adnotată de Al. Gr. Șuțu, Iași, 1879, p. 120.

¹³ D. I. Ghica, *Istoriile lui Herodot*, IV, București, 1902, p. 131.

¹⁴ *Op. cit.* (vezi n. 8).

¹⁵ *Op. cit.* (vezi n. 2).

¹⁶ *Proza istorică greacă*, antologie îngrijită de D. M. Pippidi, București, 1970, p. 93.

¹⁷ V. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ștefan (ed.), *Fontes ad historiam Daco-Romaniae pertinentes*, I, București, Editura Academiei Române, 1964, p. 49.

¹⁸ Pentru spiritualitatea getică, vezi C. Balmuș, *O apreciere a lui Herodot asupra geților*, în *Buletinul științific, Secția de științe istorice, economice și juridice*, III, București, 1951, p. 25–29; D. Slușanschi, *ÊĂĂĂ și ÊĪĂĂĪĪĪ. Analiză filologică și lingvistică*, în *Thraco-Dacica*, X, 1–2, 1984, p. 219–224.

consideră că geții amenință pe Zalmoxis, iar alții, ca Vasile Pârvan, propun emendarea textului, întrucât ar fi corupt, și susțin că aceștia trag cu arcul spre cer în semn de solidaritate cu zeul lor care se luptă cu duhuri vrăjmașe.

Textul grecesc:

πΙφρη̄ ἰς ἀτρη̄ Ἐἠβέε̄ᾱο̄ ἐάπ̄ δ̄ñ̄ {ὀ̄ ἀñ̄ῑὸβ̄ί̄ ὀ̄ὰ̄ ἐάπ̄ Βόὸñ̄άδ̄[ί̄ ὀñ̄ἄ̄γ̄ῑὸ̄ᾱὸ̄ Διὺ̄ δ̄ñ̄ {ὀ̄ τ̄{ί̄ ἱ̄ ραν̄{ί̄ Βδ̄ἄ̄ε̄ἔ̄Ῡῑὸ̄ό̄ε̄
ὀ̄⊙̄ ἐὰ̄⊙̄, ἱ̄ ἄ̄Ῡί̄ά̄ Δε̄ε̄τ̄ί̄ ἐὰ̄{ί̄ ἱ̄ῑβ̄ᾱε̄τ̄ῑὸ̄ᾱὸ̄ ἀ̄ξ̄ῑά̄ε̄ ἄρ̄ ἰ[τ̄{ί̄ ὀ̄ὸ̄Ῡὸ̄ἀ̄ñ̄ῑῑ.

Toți traducătorii, români sau străini¹⁹, au echivalat verbul ΒδᾶέἔΥιὸόε̄ cu verbul „a amenința”. Reproducem mai jos versiunile în limba română:

Herodot de la Cosula²⁰ (1645): „Acești Thraci *sigiată și dau cu sulița în sus, când tună și fulgeră, înfricoșând pre Dumnezău*, socotind că alt Dumnezău nu iaște fără de numai al lor.” (p. 237)

Versiunea lui Al. Gr. Șuțu²¹ (1879): „Toți acești Thraci, pe când tună și fulgeră, *arunc săgeți în sus, în contra cerului, spre a amenința pe zeu*, având credință că nu este alt Dumnezeu decât al lor.” (p. 120)

Traducerea lui D.I. Ghica²² (1894): „Toți traci, adică geții, când tună și fulgeră, *aruncă cu săgeți în sus, spre cer, ca să amenințe divinitatea*, căci ei nu cred să existe o altă divinitate afară de-a lor.”

Versiunea lui C. Daicoviciu²³ (1945): „Tracii aceștia, adică geții, când tună și fulgeră, *trag cu săgețile spre cer, amenințând zeul, căci ei cred că acela nu este alt zeu decât al lor*.”

Traducerea F. Vanț²⁴ (1961): „Când tună și fulgeră, traci despre care este vorba, *trag cu săgețile în sus, spre cer, și își amenință zeul*, căci ei nu recunosc alt zeu afară de al lor.”

Versiunea lui M. Nasta²⁵ (1979): „Toți acești traci, când tună și străluminează fulgere, *dau cu săgețile în sus, spre slava cerului, și amenință zeul*, căci ei nu socotesc să mai fie alt zeu, fără de numai al lor.”

Traducerea lui R. Hâncu și V. Popescu²⁶: „Aceiași traci, când tună și fulgeră, *trag cu săgețile în sus, spre cer, și amenință divinitatea*, deoarece ei cred că nu există alt zeu în afară de al lor.” (p. 149).

Aceste versiuni, care traduc verbul ΒδᾶέἔΥιὸόε̄ cu „ei amenință”, propun ideea că geții se manifestau, în timpul unei furtuni cu fulgere și tunete, potrivit zeului lor. Istoricii religiilor explică acest fapt printr-o atitudine destul de frecventă a oamenilor față de zei în societatea popoarelor indo-europene²⁷. Mai justificată se află însă atitudinea solidară a geților față de zeu, dar pentru acest fapt, propune Vasile Pârvan²⁸, ar trebui să emendăm verbul ΒδᾶέἔΥιὸόε̄ pentru că ar fi o formă coruptă. Iată textul lui V. Pârvan: „Că nu pentru a amenința pe Zalmoxis, ci pentru a se solidariza cu el, trimitând, alături de trăsnetele lui, săgețile lor, înțelegem din părțile analoge, în I, 172: ἰς Κά̄γ̄ῑέ̄ε̄... ὀ̄γ̄ὸ̄δ̄ῑὸ̄ᾱὸ̄ ἀ̄ñ̄ἄ̄ό̄ε̄ ὀ̄{ί̄ Ἰ̄Ῡñ̄ἄ̄... Ὡ̄ὸ̄ἄ̄ῶ̄ί̄ Τε̄ἄ̄Ὺ̄ε̄ἔ̄ἄ̄ε̄ί̄ ὀ̄ῑτ̄τ̄ ο̄ε̄ἡ̄ñ̄κ̄π̄τ̄τ̄
ӣε̄π̄τ̄τ̄ (caunienii, lovind aerul cu lăncile ... spun că alungă zeii străini), și IV, 173: ἰς Π̄ῑλλ̄ο̄ῑ Τό̄δ̄ñ̄ἄ̄ῶ̄ἄ̄γ̄ῑὸ̄ἰ̄
Τ̄ὸ̄π̄ ὀ̄{ί̄ ἰ̄ῶ̄ῶ̄ῑ (psyllii... s-au războit cu vântul) și rezultă și din sfârșitul frazei; de aceea este posibil ca în ΒδᾶέἔΥιὸόε̄ să avem nu numai un termen impropriu, ci poate chiar o coruptelă. Astfel interpretează și folosesc pasajul respectiv Rohde, *Psyche*, II, 28, nota 2 și Kazarow, *Zalmoxis*, în *Klio*, XII, 1912, p. 355 sq., dar nici unul nu ajunge la un rezultat satisfăcător. Dimpotrivă, Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 61, dă pasajului o interpretare asemănătoare cu a noastră” (p. 153, n. 1). Pornind de la observația lui Vasile

¹⁹ Selectăm, din numeroasele versiuni în limbi moderne, traducerea lui M. Miot. „Ces même Traces sont aussi dans l'habitude, lorsqu'il tonne ou que de éclairs se font voir, de tirer des flèches contre le ciel *pour la menacer*; ils ne croient pas qu'il existe d'autre dieu que le leur” (*Histoire d'Herodot*, tom I, IV, 95, Paris, Firmin-Didot, 1822, p. 477, sublinierea prin cursive ne aparține).

²⁰ *Op. cit.* (vezi n. 3).

²¹ *Op. cit.* (vezi n. 4).

²² *Op. cit.* (vezi n. 11).

²³ *Op. cit.* (vezi n. 8).

²⁴ *Op. cit.* (vezi n. 2).

²⁵ *Op. cit.* (vezi n. 14).

²⁶ *Op. cit.* (vezi n. 15).

²⁷ Privitor la acest rit, D. I. Ghica, în note, la ediția sa, precizează: „Să comparăm acest obicei al geților cu cele spuse de Herodot că făceau calcidienii (I, 172) și ceea ce făceau psyllii (I, 173). Există chiar în zilele noastre un obicei analog, al turcilor din Constantinopol și din alte orașe turcești, unde se trage cu pușca în lună și în soare cu ocazia unei eclipse.” (p. 130)

²⁸ *Op. cit.* (vezi n. 5). Comentariul lui V. Pârvan se află la n. 1, p. 153.

Pârvan, filologul clasic J. Coman²⁹ propune înlocuirea verbului ΒδᾶέῃΎἰδῶέ prin ΒδᾶέῃΎἰδῶέ, emendare rațională, dar care n-a intrat în circulația editorilor lui Herodot din ultima jumătate de secol. J. Coman motivează astfel propunerea sa: „Le verbe ΒδᾶέῃΎἰδῶέ est un contre-sens dans le contexte. Nous croyons, avec Pârvan (op.cit., p. 153, n. 1), que nous avons là une mauvaise leçon. Nous proposons de remplacer ΒδᾶέῃΎἰδῶέ par ΒδᾶέῃΎἰδῶέ qui donne un sens raisonnable à la fin de la phrase” (p. 17). În fața acestei dezlegări a problemei, noi avem rezerve filologice. De ce? Pentru că sfera semantică a verbului include, pe lângă sensul de „a amenința”, și sensul „a promite”, „a anunța”, „a se făli” etc., dar traducătorii nu l-au valorificat. Iată notele semantice înregistrate de H. G. Liddel și R. Scott pentru verbul ΒδᾶέῃΎἰδῶέ: *hold out either in the way of promise or threat and therefore: I. in good sense, promise* (v. Il., 23, 863) *also, boast or brag*, τὸ δῖο < ΒδᾶέῃΎἰδῶέ 8.150; δ ἰσί ΒδᾶέῃΎἰδῶέ ἀξίᾶέ Βῆβῶδῖδὸ Od. 8.383 II. *commonly in bad sense, threatener* (v. Hom. Il. 2, 665; Od. 21, 368) etc. Aceste valori semantice au fost traduse, în italiană, în felul următor: „anunciare sia per promettere sia per minacciare; in senso bono, promettere: d'ă<] δᾶέῃΎἰδῶέ Διάέῃ ... Ύἰᾶέῃ Ἐᾶδῶῖᾶᾶί (Il.); ΒδᾶέῃΎἰδῶέ ἀξίᾶέ Βῆβῶδῖδὸ (Od.) II in senso cattivo, minacciare (lat. minari) col dativo della persona (cf. *Dizionario illustrato Greco-italiano*, a cura di Q. Cataudella, M. Manfredi, F. di Benedetto, Firenze, Le Monnier, 1995 s.v.). Aceleași sensuri, ierarhizate altfel, se află în dicționarul lui M. A. Bailly: ΒδᾶέῃΎἰδῶέ, -TM 1. repousser, 2. menacer, 3. parler avec iactance au se vanter; 4. promettre (cf. *Dictionnaire Grec-Française*, Paris, Hachette, 1990, s.v.).

În situația aceasta, textul grec: Δῖῦ δῆ {ὸ τ {ί ῖρᾶν {ί ΒδᾶέῃΎἰδῶέ ὁ © ἔᾶ © poate fi tradus prin „trăgând săgeți în sus, spre cer, dau de știre zeului sau promit ajutor zeului”, fapt care reflectă solidaritatea, nu adversitatea față de zeul lor celest.

Precizăm că această versiune a noastră nu elimină interpretarea anterioară. Traducerea este o opțiune semantică și ambele variante – „a amenința” sau „a promite (ajutor)” – au drept de cetate pentru că reflectă realități religioase posibile la geți. C. Daicoviciu³⁰ preciza, pe drept, că Herodot n-a înțeles rostul acestei săgetări a norilor, dar că acest rit „nu era neuzitat în practicile de cult ale popoarelor primitive” prin care se încerca „să îmbuneze sau să abată mânia zeului”. Pe de altă parte, Vasile Pârvan, în *Getica*, III, p. 153, consideră că geții trăgeau cu săgeți spre cer nu pentru amenințare, ci pentru solidaritate. Prin versiunea propusă de noi dăm temei lingvistic intuiției lui V. Pârvan și confirmăm un adevăr istoric relatat de autori antici sau constatat, în timpurile noastre, de arheologi și istorici ai religiilor³¹, anume solidaritatea omului cu divinitatea care-l ocrotește.

După această notă filologică putem concluda că:

1. textul lui Herodot este polisemantic și opțiunea traducătorului reprezintă o ipostază care acoperă parțial adevărul istoric;
2. Herodot nu a cunoscut direct realitățile din Dacia și nici nu le-a înțeles totdeauna, de aceea datele sale despre religia getică trebuie confruntate cu izvoare extraliterare;
3. pentru înțelegerea adecvată a operei lui Herodot, trebuie să disociem: 1. realitatea istorică, 2. reflectarea ei în textul lui Herodot și 3. traduceri moderne ale textului grec. Să nu pretindem părintelui istoriei ceea ce nici învățații de azi nu au deslușit;
4. filologii, prin opțiunile lor semantice, sunt deschizători de drumuri, întocmitori de hărți, propunători de ipoteze pe care cercetătorii din domenii interdisciplinare le utilizează în lucrările lor;
5. problema panteonului getic și problema relației omului cu divinitatea rămân probleme deschise pentru istoria religiilor. Reconstrucțiile ipotetice ale religiei traco-getice pledează însă pentru un politeism de tip henoteist³².

²⁹ *Op. cit.* (vezi n. 3).

³⁰ *Op. cit.* (vezi n. 7).

³¹ Pentru spiritualitatea geto-dacă, cf. Al. Busuioceanu, *Zamolxis sau mitul dacic în istoria legendelor spaniole*, București, 1985; M. Eliade, *Istoria credințelor și idei religioase*, traducere de C. Baltag, II, București, 1986, cap. XXI–XXII; idem, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, traducere de Maria și Cezar Ivănescu, București, 1980; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986 și recenta sinteză semnată de S. Sanie, *op. cit.* (vezi n. 1).

³² Al. Vulpe a sintetizat pertinent stadiul cercetării moderne: „Din tot ce s-a scris până aici, rezultă că religia tracilor nordici era politeistă, asemenea celor sudici și celorlalte popoare indoeuropene, fiind, probabil, de tip henoteist. În sprijinul acestor ipoteze ar putea sta cele scrise de Dion Chrysostomos XII, 21, autor care a călătorit în Dacia în

HERODOTUS. A PHILOLOGICAL NOTE ON TWO CONTROVERSIAL ISSUES

SUMMARY

On the basis of Herodotus' references to the life of the Getic (C. IV, 94), the author investigates two controversial issues: **1** the monotheist, henotheist or polytheist character of the Getic religion and **2** the meaning of the rite of shooting arrows towards the sky during a storm.

Regarding the first controversy, after analyzing the Greek text in comparison with its Romanian versions, the author reaches the conclusion that Herodotus pleads for the monotheism of the Getic religion, though without excluding the henotheist type, while the polytheist meaning is deduced by scholars and not expressed by Herodotus himself.

In relation to the second controversy, the author proposes a new lecture of the verb ἀπειλέουσι. All the translators, be they Romanians or foreigners, have translated this term by "to threaten". The author of this article proposes the meaning of "to let know" or "to promise help", supporting the idea of solidarity between the Getic and their god. This meaning is recorded in the large Greek vocabularies, but it hasn't been chosen by translators.

In conclusions, the author pleads for a dissociation between the Greek text and its equivalent in modern translations, and, through his new lecture, he offers a philological basis to the intuition of Pârvan, who sustained the solidarity of the Getic with their deity. However the controversial issues discussed in this article remain open as Herodotus' testimonies, not based on direct knowledge of the Getic religion, have an unclear historical value.

prezua războaielor cu romanii...". Acest retor, referindu-se la Zalmoxis, spune că era considerat „regele tuturor oamenilor și al tuturor zeităților”. Această mărturie ilustrează o doctrină stoică despre lume și deschide perspectiva unui panteon henoteist. (cf. *Istoria Românilor*, I, București, 2001, cap. *Dacia înainte de romani*, p. 437).